

CLARA VOORTMAN – DOBBELAERE
(GENT, 1853 – MENTON, 1926)
VERVOLG EN SLOT

Olieverfschilderijen

Vermoedelijk maakten olieverschilderijen eind jaren negentig van de negentiende eeuw al deel uit van Clara Voortmans oeuvre. In de titels van de doorgenomen saloncatalogi staat immers bij een tentoonstelling van de Gentse

Cercle Artistique in 1898 '*Les poissons rouges*', wat waarschijnlijk verwijst naar *Meisje bij de goudvissen*. Het is echter opvallend dat op haar solotentoonstelling in 1906 in de Antwerpse Salle Verlat enkel gesproken wordt van houtskool- en pasteltekeningen⁸⁵. Bovendien zegt een verslaggever over diezelfde tentoonstelling: "Mme Clara Voortman pour exprimer ses sentiments d'art, n'a trouvé que le pastel"⁸⁶. Pas in 1911, naar aanleiding van een tentoon-

stelling van de Gentse Cercle Artistique, worden olieverfschilderijen voor het eerst letterlijk vermeld in de doorgenomen salonkritieken:

“(…) Mme C. Voortman présente, à l’appréciation du public, plusieurs œuvres: pastels et peintures, parmi lesquelles il en est quelques-unes d’un art heureux. Elle aborde, tour à tour, deux genres différents: le paysage et la nature-morte, et dans chacun d’eux elle a produit quelques morceaux de mérite.(…)”⁸⁷

Twee titels uit de saloncatalogi van 1911 zijn daarenboven met zekerheid aan nog bestaande olieverfschilderijen te linken, namelijk *Biarritz en Cap d’Antibes*. Ook overgeleverde werken met fruit in olieverf kunnen gekoppeld worden aan titels uit 1911⁸⁸. Tot dan toe zijn zelfs geen duidelijke verwijzingen naar dergelijke stillevens gevonden. Clara Voortmans olieverfschilderijen kunnen daarom best in de jaren net vóór de Eerste Wereldoorlog gesitueerd worden. De uitwerking van de landschappen en stillevens op de voorgenoemde tentoonstelling werd afhankelijk van het genre al dan niet geapprecieerd:

“(…) Critiques et amateurs s’accordent généralement dans leurs préférences pour les fleurs, fruits et accessoires de Mme Voortman: ils sont largement traités et, comme ce sont choses plus positives qu’un paysage éthéré et changeant, ils peuvent être d’une touche plus appuyée et d’une plus forte coloration ; parmi ces petits tableaux, il est de «véritables morceaux de virtuosité» dont il faut féliciter l’auteur. (...)”⁸⁹

Het kleurgebruik in een schilderij als *Stillevens met fruit* werd in toenmalige salonkritieken dus over het algemeen positief onthaald. Wel had men kritiek op de scherpe lijnvoering van dergelijke taferelen: “Citons encore les fleurs et fruits dont quelques-uns d’un beau coloris, mais en général d’une trop grande dureté de lignes.”⁹⁰ Juist omdat het om een statisch onderwerp ging, werd het virtuoze kleurgebruik geapprecieerd, wat bij veranderlijke landschappen niet het geval zou geweest zijn.⁹¹

In de landschapstaferelen in olieverf laat Clara Voortman haar voorkeur voor een impressionistische techniek blijken. Terwijl dit in de pastelwerken vooral tot de waterpartijen beperkt bleef, zien we dit bij de olieverfschilderijen in het gehele tafereel terugkomen. De aandacht voor waterpartijen wordt daarbij vaak gecombineerd met de interesse in tuintaferelen met bloemen. Dit wordt duidelijk in het werk *Rhododendrons op Den Rooy*. De achtergrond wordt daar

ingenomen door een dichte bebossing. Vooraan de begroeiing staat een rij rododendronstruiken die met pasteuze verftoetsen zijn opgebracht. De struiken die verder in de bebossing staan zijn met gedemptere toetsen weergegeven. De levendige roze kleur ervan wordt weerspiegeld in de vijver, die de hele voorgrond van het tafereel inneemt. In andere werken worden deze bloemen met een waterpartij op de achtergrond in close-up weergegeven. Dit was reeds te zien bij het pastelwerk *Twee meisjes op een brug* en ook bij het olieverfschilderij *Rhododendrons* is dankzij enkele witte verfstreken het wateroppervlak zichtbaar achter de bloemen.

Een laatste werk dat Clara Voortmans directe omgeving toont is *Blaisante Vest in de sneeuw*. Dit is het enige sneeuwlandschap in olieverf dat overgeleverd is. Het is tevens te zien op een foto van Clara Voortman in haar atelier, waar het op de schildersezal staat. Door het tafereel onder te dompelen in een sober licht en enkele personages met hun paraplu gebukt tegen de wind uit te beelden, doet het werk de barre weersomstandigheden goed overkomen. De schilderwijze versterkt dit effect: de huizen worden vluchtig weergegeven, de personages worden naar de achtergrond toe steeds vager geschilderd en het geheel is bedekt met witte toetsen die de sneeuwbuï suggereren. De koude

kleuren in dit werk verschillen erg van de heldere tinten die gebruikt worden in de olieverfschilderijen waarop de zonnige Côte d'Azur te zien is. Één daarvan is *Cap Ferrat*. Zowel de helderblauwe zee als de landmassa vooraan zijn met talrijke veelkleurige verftoetsen opgebouwd. Deze verfaanbreng is zeer dekkend in vergelijking met het werk *Cap d'Antibes*, waar het tafereel veel vluchtiger is aangebracht en op verschillende plaatsen het doek zichtbaar is gebleven. Het kleurgebruik bij dat laatste blijft ook gedempter. Dit olieverfschilderij werd door het Museum voor Schone Kunsten van Gent aangekocht voor 500fr op het salon van de Gentse Cercle Artistique, waar Clara Voortman samen met Armand Heins exposeerde van 17 tot 28 december 1911⁹². Het zou de eerste keer geweest zijn dat het Gentse museum aankopen deed op de tentoonstellingen van deze kunstkring. Daarvoor kochten zij stevast op de driejaarlijkse salons:

“(…) Le Musée de Gand vient de faire plusieurs acquisitions aux expositions bi-mensuelles du Cercle artistique et littéraire. (...) Nous croyons que c'est la première fois que le Musée de Gand s'est départi d'une tradition presque séculaire de n'acheter qu'aux «Triennales», tradition qui lui a fait manquer plus d'une fois l'achat d'œuvres excellentes qui sont allées embellir des musées de l'étranger. Il faut le féliciter de son initiative. (...)”⁹³

Deze aankoop werd niet teruggevonden in de verslagen van de aankoopcommissie van het museum, waarin de andere twee werken die toen aangekocht werden wel voorkwamen. Het ging daarbij om *Mijn atelier in juni* van Anna De Weert en *In het voorbijgaan* van Georges Guequier⁹⁴. Uit de briefwisseling van het museum met het stadsbestuur van Gent is echter duidelijk geworden dat het niet de Museumcommissie, maar het college was dat de aankoop van *Cap d'Antibes* voorstelde. Nadat vanuit het museum een verzoek was gestuurd om de twee genoemde werken aan te kopen gaf het college zijn toestemming en gaf het de instructies om ook Clara Voortmans werk aan te kopen:

“(…) nous avons l'honneur de vous faire saisir que le Collège se rallie aux choix que vous avez fait : “Mon atelier” de Mme De Weert et “En passant” de M. Guequier. (...) Nous vous préposons également d'acquérir une œuvre de Mme Voortman, l'acquisition se ferait dans les mêmes conditions que ci-dessus. (...)”⁹⁵

Enkele weken later is ook de prijs overeengekomen met Clara Voortman:

“(…) Conformement aux instructions reçues, j’ai négocié avec Madame Clara Voortman, au prix de cinq cent francs, l’achat de son tableau “Cap d’Antibes” pour les collections du Musée des Beaux Arts de Gand. (...)”⁹⁶

In 1928 werd het werk op de retrospectieve tentoonstelling bij de Cercle Artistique geëxposeerd. Kunstcritici merkten het op omwille van de techniek: “les rochers à Antibes, acquis par le Musée de Gand, peinture vigoureuse, pleine de mouvement et d’éclat”.⁹⁷

Sierkunsten

Clara Voortman legde zich waarschijnlijk in de laatste jaren van de negentiende eeuw toe op de sierkunsten. Het artikel uit 1893 in *La Fédération Artistique*, waarin zij in feite aan het Belgische publiek werd voorgesteld, vermeldde immers nog niks over deze kunstuitingen, maar beperkte zich tot de houtskool- en pastelwerken⁹⁸. De eerste keer dat sierkunsten in de doorgenomen saloncatalogi gevonden zijn, is in 1901 op het salon van La Libre Esthétique, waar ze met negentien lederbewerkingen exposeerde⁹⁹. Een jaar later op de ‘Exposition des Arts Décoratifs’ in Turijn waren niet enkel lederbewerkingen, maar ook bronswerkjes te zien¹⁰⁰. In die tijd verscheen ze met dergelijk werk eveneens op de driejaarlijkse salons waar vanaf het einde van de negentiende eeuw een sectie toegepaste kunsten werd georganiseerd¹⁰¹. Kunstcritici gingen het zelfs betreuren als Clara Voortman niet met sierkunsten vertegenwoordigd was op tentoonstellingen:

“(…) Nous regrettons de ne pouvoir applaudir quelques unes des productions d’art décoratif dont Mme Voortman s’est fait une spécialité, et qui ont établi sa réputation en dehors de nos murs. (...)”¹⁰²

Deze commentaar verscheen in 1904, hetzelfde jaar dat Jean Delvin – toen directeur van de Academie in Gent - een redevoering over het ‘belang der versierkunst’ gaf¹⁰³. Dit kan in verband gebracht worden met wat over Clara Voortman wordt gezegd in haar overlijdensbericht in *Gand Artistique*:

“(…) elle a été à Gand, en quelquesorte, la promotrice du mouvement d’art appliqué qui atteint maintenant sa floraison. (...) C’est en gran

de partie sur ses instances que des cours d'art appliqué pour les jeunes filles ont été créés à notre Académie (...)"¹⁰⁴

Haar necrologie in *La Flandre Libérale* verwijst niet expliciet naar dat laatste, maar heeft het wel over haar belang voor de kunstwereld:

"(...) Madame Voortman était en même temps une artiste distinguée. Ceux qui fréquentent nos expositions savent quelle place elle occupait dans la vie artistique gantoise. En toutes circonstances, elle fut de l'art une protectrice éclairée et généreuse(...)"¹⁰⁵

Clara Voortman moet dus een stuwende kracht geweest zijn in de ontwikkeling van de toegepaste kunsten en speelde waarschijnlijk een rol achter de schermen in de oprichting van een leergang sierkunsten. Haar relatie met Jean Delvin en haar verbintenis aan de Gentse 'Chambre Syndicale Provinciale des Arts Industriels' ondersteunen deze idee. Deze vereniging werd in 1876 gesticht ter aanmoediging van de industriële kunsten in Oost-Vlaanderen. Jaarlijks organiseerden zij een wedstrijd waarvan de resultaten aan het publiek getoond werden¹⁰⁶. In 1904 zouden deze over het algemeen niet zo denderend geweest zijn, waardoor een aantal prijzen ook niet uitgereikt werden¹⁰⁷. Enkele kunstenaars, onder wie Clara Voortman, werden toen opgeroepen om de tentoonstelling interessanter te maken:

"(...) Pour relever l'intérêt de l'exposition (...), la Chambre syndicale fit appel au concours de quelques artistes plus côtés; c'est ainsi que nous avons trouvé de beaux échantillons de reliures en cuir repoussé et nombre de travaux d'art choréoplastique dûs au talent de Mme Voortman et de Mlle Mabel Elwes; à eux seuls ces objets d'art industriel justifiaient une visite à cette exposition. (...)"¹⁰⁸

Zij steunde de ontwikkeling van de sierkunsten tenslotte ook door zich aan te sluiten bij het organisatiecomité van 'l'Art au Foyer', een vereniging die zich om het lot van armere vrouwen bekommerde door hen de kennis en de middelen te geven om zich toe te leggen op de toegepaste kunsten.¹⁰⁹

Clara Voortmans lederwerk omvatte verschillende voorwerpen zoals portefeuilles, boekomslagen, juwelenkistjes, doosjes voor visitekaartjes, postkaarten etc.¹¹⁰ Enkele daarvan zijn overgeleverd, andere zijn nog bekend via foto's. Op één van deze foto's zijn onder meer twee portemonnees te zien. Telkens werden de voorwerpen met natuurlijke motieven versierd. Zowel op het voor-

werp links als rechts zijn bloemen te zien die met blinddruk zijn uitgevoerd. Op het onderste voorwerp is een sierlijke pauwenveer in het leder uitgewerkt, wat net als de bloemen een typisch Art Nouveau-motief is¹¹¹. Ook in andere reproducties komen telkens opnieuw vegetatieve en florale motieven terug. Dit uit zich onder meer in de weergave van takken met besjes, bloemknoppen, bladeren, paddenstoelen, etc.

Wanneer kunstcritici over Clara Voortmans lederwerk schreven, wezen ze onder meer op de overeenkomst tussen vorm en inhoud en ook op een gevarieerd en waarheidsgetrouw kleurgebruik¹¹². Dit waren twee kenmerken van de vernieuwing binnen de decoratie die zich voordeed in het laatste kwart van de negentiende eeuw, een vernieuwing die zich voortzette tot aan de Eerste Wereldoorlog en zelfs daarna. Door middel van het decoratieschema en het kleurgebruik werd toen getracht de inhoud van het boek na te bootsen. Dit impliceerde een verwerping van abstracte patronen, zoals kantwerk, ten voordele van een figuratieve decoratie¹¹³. Kunstenaars vonden hun motieven grotendeels in de plantenwereld terug en verwerkten ook menselijke figuren in hun ontwerp. Dit ontwerp liep nu van de voorplat over de rug van het boek, naar de achterplat door, waardoor een eenheid in de decoratie ontstond¹¹⁴. Één van Clara Voortmans lederen boekbanden – bekend via een foto – vertoont deze ontwikkelingen duidelijk. Het desbetreffende boek is getiteld “La Vie des Abeilles”, een werk van Maurice Maeterlinck (1901). De versiering loopt over de hele boekband door en komt als een geheel over. Op de band zijn bloemen afgebeeld waartussen in een lichtere kleur bijen zijn toegevoegd, wat overeenstemt met de titel en de inhoud van het boek:

“(…) Mme Voortman, de Gand, dont les cuirs incisés, repoussés, estampés, colorés de tons doux et fauves, sont décorés de thèmes poétiquement variés et toujours en intime accord spirituel avec le livre qu’ils recouvrent, le coffret qu’ils rehaussent. (...)”¹¹⁵

De zachte, vale kleurtonen waarover hier gesproken wordt, zijn nog bij enkele overgeleverde werken terug te vinden, zoals bij de losse boekomslag *Aix-les-Bains*. Hierbij bestaat het drijfwerk uit een ruiker bloemen die samengebonden is met een lint, dat zich sierlijk rond de titel en het jaartal ‘1908’ wikkelt. De achtergrond is niet bewerkt, maar met vale tinten is wel een heuvel-landschap weergegeven. Clara Voortman moet zowel wanneer het drijfwerk in leder betreft als wanneer het gaat om het kleuren van leder, een pionier geweest zijn: “Elle a été la première à faire de cuir repoussé”¹¹⁶ en “Beaucoup ignorent qu’elle fut la première en notre ville à reprendre l’art de la choréo-

plastie qui chez nous semblaît être en désuétude.”¹¹⁷ Waarschijnlijk gaat het hier om een lokale rol als pionier. Een andere kunstcriticus heeft het in 1902 over de vooruitgang dat het drijfwerk in leder en het kleuren ervan de laatste jaren heeft gemaakt. Vrouwelijke kunstenaars zouden daar een beslissende rol in hebben gespeeld. Alexandra Thaulow (1862-1955) – echtgenote van de Noorse schilder Fritz Thaulow (1847-1906) – zou als eerste in Parijs dergelijk werk tentoongesteld hebben en Clara Voortman zou op dat moment als haar gelijke gegolden hebben: “Plus récemment, Mme Clara Voortman se montra la digne émule de l’artiste norvégienne.”¹¹⁸

In het vorige citaat had men het ook over “le coffret qu’ils rehaussent”. Het gaat hier om kistjes die met houtsnijwerk versierd werden en vervolgens met leder bedekt werden. Éen van de overgeleverde kistjes van Clara Voortman is

onafgewerkt, waardoor we een idee krijgen van het werkprocedé. Op de voorkant en de zijkanten van het kistje is te zien hoe de tekening in potlood met weinig detail is aangebracht. Op de achterkant en vooral op het deksel is de

tekening al in reliëf uitgewerkt. Net zoals bij het lederwerk zijn opnieuw florale motieven aangebracht die erg gedetailleerd zijn uitgewerkt en een ruimtelijke indruk geven. Op één van de oude foto's zijn verschillende afgewerkte kistjes te zien waarbij eveneens voor vegetatieve motieven is gekozen. Het vlinder- of bladvormig sluitwerk komt op meerdere kistjes terug.

Kranten- en tijdschriftenartikels brengen Clara Voortmans sierkunsten vooral onder de aandacht omwille van deze lederbewerkingen. Een artikel dat specifiek ingaat op haar bronswerk, is in de doorgenomen tijdschriften niet teruggevonden. In de catalogi van tentoonstellingen met toegepaste kunst zijn het eveneens vooral die lederbewerkingen die naar voor komen. Slechts één keer – op de wereldtentoonstelling van 1913 – wordt specifiek naar een bronswerk verwezen, namelijk naar een 'bronzen schotel'.¹¹⁹ In krantenartikels over de tentoonstelling van 1902 in Turijn en de documenten van de tentoonstelling van de Cercle Artistique naar aanleiding daarvan, wordt slechts vaag verwezen naar '(objets en) bronze(s)', naast 'cuirs incisés et repoussés'.¹²⁰ Tenslotte komt het bronswerk terloops aan bod in haar overlijdensberichten en in een kritiek over de retrospectieve tentoonstelling in 1928, waar telkens gezegd wordt dat ze 'petits bronzes' maakte.¹²¹

Van de voornoemde expositie in Turijn bestaat een foto waarop een door architect Oscar Van De Voorde (1871-1938) ingerichte stijkkamer te zien is. Op de kast in die ruimte is de vage vorm van één van Clara Voortmans bronswerkjes zichtbaar.¹²² Het gaat om een tafelbelletje in de vorm van een kikker. Van dit werk zijn twee versies bekend: het ene bevindt zich in een privéverzameling, het andere in de reserves van het Designmuseum te Gent. Het beeldje is op de steen voluit gesigneerd met 'Clara Voortman'. Op de achterzijde van de steen is het merk van de bronsgieterij te zien: "J. Petermann" en daaronder "Bruxelles". Aan de hand van dat merk kan het beeldje gedateerd worden tussen 1891 en 1900.¹²³ Kikkers kwamen meermaals voor in Clara Voortmans bronswerk. Zeer origineel is bijvoorbeeld de bronzen schotel waar een kikker half onder water wordt weergegeven. De vorm van de schotel lijkt bovendien op een waterlelieblad, in overeenstemming met het thema. Het kopje van de kikker steekt boven het water uit en is iets harder aangezet dan wat zich onderwater bevindt. De poten zijn ver uitgestrekt waardoor de zwembeweging van de kikker onder de aandacht gebracht wordt. Een gelijkaardige aandacht voor de anatomie van amfibieën is ook te vinden in een ander bronswerkje waar twee hagedissen een schaaltje volledig lijken in te palmen.¹²⁴

“...CETTE ARTISTE, PARFAITEMENT DOUÉE”

Publieke erkenning

De ‘bronzen schotel’ waar Clara Voortman op de wereldtentoonstelling van 1913 te Gent mee tentoonstelde was hoogstwaarschijnlijk te vergelijken met de werken die hierboven zijn aangehaald¹²⁶. Omdat ze toen zelf in de jury zetelde, kon ze volgens het reglement niet meedingen naar een prijs voor haar werk in de toegepaste kunsten¹²⁷. Hierdoor blijft het moeilijk om een idee te krijgen van de contemporaine appreciatie van haar bronswerk. Op de tentoonstelling van Turijn in 1902 was het bronswerk wel vertegenwoordigd, maar opnieuw bracht de pers enkel de lederbewerking onder de aandacht. Clara Voortman maakte toen deel uit van een succesvolle Belgische delegatie die meermaals in de prijzen viel: “Le jury international des récompenses vient de confirmer d'une façon éclatante le succès de la Belgique à l'Exposition des arts décoratifs modernes de Turin.”¹²⁸ De hoogste onderscheidingen gingen toen naar onder meer Victor Horta (1861-1947), Philippe Wolfers (1858-1929) en Rodolphe Wytsman (1860-1927). Ook gouden en zilveren medailles werden aan de Belgische kunstenaars uitgedeeld. Tenslotte waren er de ‘*Diplômes de mérite*’ waarvan een groter aantal werd toegekend. Naast Clara Voortman kregen onder meer Jenny Lorrain (1876-1943) en Juliette Wytsman (1866-1923) deze onderscheiding¹²⁹. Op de ‘Exposition Internationale des Arts de la Mode Féminine’ van 1904 in Oostende was Clara Voortman eveneens met werk in de toegepaste kunsten aanwezig en kreeg zij daarvoor zelfs de eerste prijs toegekend. Ze was er tevens jurylid voor de beeldende kunsten¹³⁰. Ook op de wereldtentoonstelling van Milaan in 1906 kreeg ze meer dan slechts een onderscheiding: een zilveren medaille.¹³¹ Tenslotte werd ze één keer erkend om haar beeldend oeuvre, namelijk met het werk ‘Après le déjeuner’, en dan nog wel op de wereldtentoonstelling van 1910 te Brussel¹³². Net als Jenny Montigny (1875-1937), Paul Leduc (1876-1943) en enkele anderen kreeg ze een bronzen medaille.¹³³ Naast de reeds vermelde tentoonstellingen werd Clara Voortman nog een aantal keer als jurylid teruggevonden. Net als in 1904 in Oostende, zetelde zij in 1916 als jurylid voor de sectie Schone Kunsten, namelijk op de tentoonstelling van Nijverheid en Kunsten, samen met vier mannelijke collega’s, onder wie de landschapsschilder Rodolphe De Saegher (1871-1941).¹³⁴ Daarnaast werd zij nog tweemaal als jurylid voor de toegepaste kunsten gevonden bij de wedstrijden van de Gentse Chambre Syndicale Provinciale des Arts Industriels.¹³⁵

De prijzen die zij kreeg, haar jurylidmaatschap en de werken die in musea terecht kwamen wijzen allen op een vorm van erkenning. Op vlak van de beeldende kunsten deed dit zich eerder op nationaal vlak voor: een bronzen medaille op de wereldtentoonstelling van 1910 te Brussel en een œuvre dat enkel in Belgische musea te vinden is. Met haar werk in de toegepaste kunsten daarentegen deed ze meerdere grootschalige buitenlandse tentoonstellingen aan en viel ze ook vaker in de prijzen. Clara Voortman werd bovendien ook – los van enige tentoonstelling - erkend voor haar kunstenaarschap in het algemeen:

“(…) elle a été un peintre de talent, que le Gouvernement a d’ailleurs récompensé il y a deux ans par l’Ordre de la Couronne, (…)”¹³⁶

Op haar overlijdensbrief wordt deze benoeming gespecificeerd: ‘Chevalier de l’Ordre de la Couronne’.¹³⁷ Clara Voortmans kunstenaarschap werd bekroond met deze benoeming toen zij ca. 71 jaar oud was, een jaar nadat zij voor de laatste keer tentoongesteld had in de Cercle Artistique, waar het Gentse publiek de evolutie en de ontwikkeling van haar kunstenaarschap van bij het begin had kunnen volgen.

Clara Voortman vandaag

“(…) De Menton nous parvient la nouvelle de la mort, après quelques jours de maladie, de Madame Jules Voortman. Elle causera à Gand, dans tous les milieux, une douloureuse impression. (...) Dans le monde des artistes aussi, ira à elle aujourd’hui une pensée émue. (...)”¹³⁸

Bekend als ze was in haar eigen tijd, des te onbekender lijkt Clara Voortman nu te zijn. Zowel het arbeidersmilieu als de mondaine wereld, zowel de Gentse middens als de Kempense plattelandsbevolking en natuurlijk ook de kunstwereld, werden getroffen door het heengaan van deze vrouw. Zij stond zowel omwille van haar persoon als omwille van haar kunstenaarschap bekend, en dit laatste werd als een serieuze toewijding gezien, ondanks dat sommige critici dit toch afdeden als dilettantisme. Haar toewijding aan het kunstenaarschap uitte zich in een veelzijdig œuvre dat aan een continu ritme werd tentoongesteld in zowel binnen- als buitenland. Dit werd door kunstcritici vaak goed onthaald en indien dit gebreken vertoonde werd er toch meermaals op gewezen dat zij vooruitgang boekte en het nog ver zou brengen. De positieve kritiek die zij in haar beginjaren ontving verschilt van de meer uit-

eenlopende meningen die over haar steeds meer diverse oeuvre geuit werden in de beginjaren van de twintigste eeuw. Dit lijkt zich enigszins weer te temperen ten tijde van haar individuele tentoonstelling in 1906, wanneer zij in kunstkritieken, net als in de jaren negentig van de negentiende eeuw, opnieuw opvallend als een ‘echte kunstenaars’ wordt gezien: “on se trouve en présence d’une vraie expression d’art”.¹³⁹ In de laatste jaren dat ze tentoonstelde voldeed haar naam, naast die van anderen, zelfs om een tentoonstelling een bezoek waard te maken: “Ces noms seuls sont garants de la valeur de l’ensemble.”¹⁴⁰ Tevens werd zo verwezen naar het niveau dat vrouwelijke kunstenaars in België toen hadden bereikt: “Mme Voortman, nuancée, délicate et harmonieuse; (...). Ces noms seuls suffisent à prouver l’excellence à laquelle est arrivé chez nous l’art plastique féminin.”¹⁴¹ Een dergelijke evolutie werd bij de toegepaste kunsten niet gevonden. Deze kwamen vanaf de eeuwwisseling voor op tentoonstellingen en werden reeds toen unaniem als geslaagd beschouwd.

Vandaag de dag is Clara Voortmans kunstenaarschap voor het grote publiek weinig zichtbaar. De drie werken die zich in openbare collecties bevinden zitten allen in de reserves. Enkel haar olieverfschilderij in het Museum voor Schone Kunsten van Gent geniet enige bekendheid omdat het in 1999 op de tentoonstelling ‘Elck zijn Waerom’ werd geëxposeerd, waarbij een breed publiek voor het eerst kennis kon maken met het werk van een groot aantal vrouwelijke kunstenaars uit Nederland en België, die werkzaam waren tussen 1500 en 1950.¹⁴² Dit onderzoek getuigt ervan dat dergelijke initiatieven interessante gevolgen hebben voor de aandacht die naar een kunstenaar uitgaat. Daarenboven was dit evenement deels de aanleiding voor een tentoonstelling in het Stedelijk Museum van Hoogstraten in 2003, waar Clara Voortmans werk naast dat van Yvonne Serruys (1873-1935) en Jenny Montigny (1875-1937) geëxposeerd werd¹⁴³. Rond die tijd ging in het Eindhovense Museum Kempenland de tentoonstelling ‘Tussen de boeren op het platteland’ door, waar Clara Voortman eveneens vertegenwoordigd was, dit keer met fotografisch werk.¹⁴⁴ Een belangrijke bijkomende reden voor haar relatieve onbekendheid vandaag is dat de werken die hier besproken werden – uitgezonderd de drie werken in museale collecties – zich allen in privéverzamelingen bevinden. Alexia Creusen gaf in haar onderzoek naar vrouwelijke kunstenaars in België reeds aan dat er weinig visuele bronnen waren om het oeuvre van Clara Voortman te bestuderen.¹⁴⁵ In deze uiteenzetting zijn enkele van Clara Voortmans meest opvallende werken aan bod gekomen zodat het publiek kennis kon maken met deze kunstenaar. Bovendien werden deze gekoppeld aan haar levensloop waardoor een belangrijke stap is gezet om deze vrouw

opnieuw zichtbaar te maken voor het hedendaagse publiek en haar een plaats in de (kunst)geschiedenis toe te kennen.

Caroline D'Hondt

Naar: Clara Voortman-Dobbelaere (Gent, 1853 - Menton, 1926). Een burgerlijk leven in artistieke kringen vereeuwigd via houtskool- en pasteltekeningen, olieverfschilderijen en sierkunsten (onuitg. licentiaatsverhandeling), Gent, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2012.

NOTEN

- ⁸⁵ M.B. 'À Anvers – Salle Verlat' in: *La Flandre Libérale*, 25 november 1906, p. 3.
- ⁸⁶ FANNY P. (25 november 1906), pp. 60-61.
- ⁸⁷ M.B., 'Exposition des œuvres de Mme C. Voortman et de M. Armand heins' in: *La Flandre Libérale*, 28 december 1911, p. 1.
- ⁸⁸ A.D., 'Exposition Mme Voortman et A. Heins' [archiefstuk], 25 december 1911, bewaard in: Gent, Universiteitsbibliotheek, Fonds De Smet, BHSL.HS.III.0016, Vermeersch-Vuerchoz: Voortman; M.B., 'Exposition des œuvres de Mme C. Voortman et de M. Armand heins' (28 december 1911), p. 1; N.N., 'Les expositions' (14 januari 1912), p. 122.
- ⁸⁹ A.D., 'Exposition Mme Voortman et A. Heins' [archiefstuk Fonds De Smet] (25 december 1911).
- ⁹⁰ N.N., 'Les expositions' (14 januari 1912), p. 122.
- ⁹¹ A.D., 'Exposition Mme Voortman et A. Heins' [archiefstuk Fonds De Smet] (25 december 1911).
- ⁹² N.N., Uitnodiging 1911 [CAL, archiefstuk], bewaard in: Gent, Universiteitsbibliotheek, Fonds Vliegende Bladen, VLBL.HFI.C.53, C.053.10: IC61(14)-281; N.N., 'Les expositions' (14 januari 1912), p. 122.
- ⁹³ N.N., 'Petite chronique' in: *L'Art Moderne*, jg. 32, nr. 2, 14 januari 1912, p. 14.
- ⁹⁴ Anna De Weert, *Mijn atelier in juni*, 1909-1910, olieverf op doek, 81 x 121cm, Gent, Museum voor Schone Kunsten, inv. 1912-B; Georges Jules Etienne Guequier, *In het voorbijgaan*, 1911, olieverf op doek, 202 x 100,6cm, Gent, Museum voor Schone Kunsten, inv. 1912-A.
- ⁹⁵ N.N., Stad Gent [Brief aan MSKG, archiefstuk], 23 december 1911, bewaard in: Gent, Stadsarchief, Reeks XIX, Schone Kunsten, 7, 1/36.
- ⁹⁶ N.N., Commissie Museum [Brief aan College van burgemeester en schepenen Gent, archiefstuk], 14 januari 1912, bewaard in: Gent, Stadsarchief, Reeks XIX, Schone Kunsten, 7, 1/36.
- ⁹⁷ P.V., 'Exposition Retrospective' [archiefstuk Fonds De Smet] (25 februari 1928).
- ⁹⁸ A.D., 'Mme Clara Voortman' (12 maart 1893), p. 245.
- ⁹⁹ N.N., *Catalogue de la huitième exposition de La Libre Esthétique à Bruxelles du 1er au 31 mars*, Brussel, La Libre Esthétique, 1901.
- ¹⁰⁰ N.N., 'Turin' in: *La Fédération Artistique*, jg. 29, nr. 19, 16 februari 1902, p. 151.
- ¹⁰¹ N.N., *Catalogue du salon triennial des beaux-arts* [tentoonstellingscatalogus], Brussel, Hall

- du Cinquantenaire, 5 september – 2 november 1903, Brussel, Ferd. Tilbury, 1903, p. 165; CREUSEN A. (2007), p. 83.
- ¹⁰² S., 'Exposition de Mme De Weerd, Mlle Robyns, Mme Voortman etc.' (20 januari 1904), pp. 15-17.
- ¹⁰³ DELVIN J., *Belang der versierkunst: redevoering uitgesproken den 25 september 1904*, Gent, Victor Van Doosselaere, 1906.
- ¹⁰⁴ W., 'Nécrologie' (1 april 1926), p. 80.
- ¹⁰⁵ N.N., 'Mort de Madame Jules Voortman' (17 april 1926), p. 2.
- ¹⁰⁶ N.N., *La chambre syndicale provinciale des arts industriels à Gand*, Gent, Van Goethem Siffer, 1904, pp. 17-18; Voor meer informatie over deze vereniging, zie het artikel van S. in *La Tribune Artistique* (20 juli 1904), pp. 89-90.
- ¹⁰⁷ S., 'Exposition de la Chambre Syndicale des Arts Industriels' in : *La Tribune Artistique*, nr.8, 20 juli 1904, pp. 89-90.
- ¹⁰⁸ S., 'Exposition de la Chambre Syndicale' (20 juli 1904), pp. 89-90.
- ¹⁰⁹ F.V., 'Expositions de A. de Weert, C. Voortman et Leo Jo' (december 1907), pp. 780-781. In een artikel in het tijdschrift *Durendal* heeft men het over het 'waarom' van deze vereniging en doet men de doelstellingen ervan uit de doeken. Tot dan toe zouden er in België nog geen initiatieven geweest zijn die zich door middel van de toegepaste kunsten om het lot van armere vrouwen bekommerden. Deze vrouwen trachtten rond te komen door zich toe te leggen op de studie van naald- en borduurwerk, leder- en metaalbewerking, etc. De oprichting van 'l'Art au Foyer' moest ervoor zorgen dat leden onderricht en morele steun kregen en dat hen de nodige middelen aangereikt werden zodat zij hun werk konden uitvoeren. Om het brede publiek te laten kennis maken met het talent van Belgische vrouwen werd door het Comité van de vereniging eind december van het jaar 1907 een tentoonstelling ingericht in het Beurspaleis te Brussel. Alle tentoongestelde werken werden er te koop aangeboden. N.N., 'L'Art au Foyer' in: *Durendal, revue catholique d'art et de littérature*, jg.14, nr.11, november 1907, pp. 720-721.
- ¹¹⁰ N.N., 'Catalogue du salon triennal' (1903), p. 165; GROOT M., *Vrouwen in de vormgeving in Nederland 1880-1940*, Rotterdam, Uitgeverij 010, 2007, pp. 324 en 420.
- ¹¹¹ LEBLANC C., *Art et industrie: les arts décoratifs en Belgique au XIXe siècle*, Brussel, Koninklijke musea voor kunst en geschiedenis, 2004, p. 139.
- ¹¹² N.N., 'L'Art à Gand' in: *L'Art Moderne*, jg. 24, nr. 30, 24 juli 1904, p. 242.
- ¹¹³ BERNARD G. en P. CULOT, *De boekband in België in de 19de en 20ste eeuw*, Brussel, Bibliotheca Wittockiana, 1985, p. 26; LEBLANC C. (2004), p. 98.
- ¹¹⁴ BERNARD G. en P. CULOT (1985), p. 26.
- ¹¹⁵ FIERENS-GEVAERT H., 'Notes sur l'art décoratif moderne en Belgique – à propos de l'Exposition de Turin' in: *Durendal, revue catholique d'art et de littérature*, jg.9, nr.8, augustus 1902, pp. 471-484.
- ¹¹⁶ W., 'Nécrologie' (1 april 1926), p. 80.
- ¹¹⁷ S., 'Exposition de Mme De Weerd, Mlle Robyns, Mme Voortman etc.' (20 januari 1904), pp. 15-17.
- ¹¹⁸ N.N., 'Petite chronique' in: *L'Art Moderne*, jg. 22, nr. 39, 28 september 1902, p. 326.
- ¹¹⁹ N.N., *Algemeene wereldtentoonstelling van Gent 1913, Bijzonder ambtelijke catalogus der Belgische afdeling*, Brussel, Weissenbruch, 1913, p. 223.
- ¹²⁰ N.N., Aankondiging 1902 [CAL, archiefstuk], bewaard in: Gent, Universiteitsbibliotheek, Fonds Vliegende Bladen, VLBL.HFI.C.53, C.053.05: IC61-141; N.N., 'Turin' (16 februari 1902), p. 151.
- ¹²¹ W., 'Nécrologie' (1 april 1926), p. 80; P.V., 'Exposition Retrospective' [archiefstuk Fonds De Smet] (25 februari 1928).

- ¹²² FUCHS G. en A. KOCH, *L'Exposition internationale des arts décoratifs modernes à Turin*, Darmstadt, A. Koch, 1902, p. 256.
- ¹²³ Deze gieterij wierp zich eind negentiende eeuw op als een belangrijke concurrent van de Brusselse 'Compagnie des Bronzes'. Ten gevolge van de toename aan publieke opdrachten werd het toen interessant voor ondernemers om kleinere bronsgieterijen op te richten. De gieterij Petermann bestond echter daarvoor al, maar enkel als kopergieterij. Vanaf 1891 stond het bedrijf onder leiding van Jacques Petermann (J. Petermann) en tevens werd het een bronsgieterij. In 1900 nam Alphonse Lemaire de directie op zich en veranderde de onderneming haar naam in 'Société Nationale des Bronzes'. Uiteindelijk veranderde de naam opnieuw, dit keer in 'Fonderie Nationale des Bronzes'. Dit werd ook het merk op het bronswerk dat zij goten, vergezeld door 'ancienne firme Petermann'. LEMAIRE G. e.a., *Fabrique d'art: la Compagnie des Bronzes (1854-1979)*, Brussel, La Fonderie, 2003, pp. 103-104; ENGELLEN C. en M. MARX, *Archief in beeld: Baterdy, Cie des Bronzes, Fonderie Nationale des Bronzes* [tentoonstellingscatalogus], Brussel, AGR, 25 oktober – 21 december 2002, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2002, p. 109.
- ¹²⁴ Een bronzen beker met een gelijkaardige hagedis zorgde voor problemen bij de Compagnie des Bronzes. In een brief deed Clara Voortman in 1898 haar beklag omdat werken die eind maart moesten gegoten worden nog steeds niet klaar waren. Ze zou zelfs overwogen hebben haar modellen terug te roepen en zei dat ze door de vertraging reeds verschillende kopers moest teleurstellen: "(...) Je suppose qu'ils sont égarés ou perdus ou que cela ne vous valut pas la peine. En ce cas veuillez m'en retourner les modèles par retour du courrier. J'aviserais à les faire faire ailleurs. J'ai déjà grâce à vos retards perdre plusieurs fois l'occasion de les vendre. (...)” VOORTMAN C. [Brief aan De Coene, archiefstuk], 3 juli 1898, bewaard in: Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Compagnie des Bronzes, I272-2667.
- ¹²⁵ A.D., 'Mme Clara Voortman' (12 maart 1893), p. 245.
- ¹²⁶ N.N., 'Algemeene wereldtentoonstelling van Gent' (1913), pp. 220 en 223.
- ¹²⁷ N.N., *Exposition universelle et internationale de Gand en 1913. Commissariat général du Gouvernement. Liste des récompenses décernées aux exposants*, Brussel, Lesigne, 1913; pp. 201-205.
- ¹²⁸ N.N., 'L'exposition de Turin' in: *L'Art Moderne*, jg. 22, nr. 38, 21 september 1902, p. 317.
- ¹²⁹ N.N., 'L'exposition de Turin' (21 september 1902), p. 317.
- ¹³⁰ VOORTMAN R., *Questionnaire concernant Madame Voortman* [onuitg. vragenlijst] (s.d.).
- ¹³¹ VOORTMAN R., *Questionnaire concernant Madame Voortman* [onuitg. vragenlijst] (s.d.).
- ¹³² N.N., *Exposition universelle et internationale de Bruxelles: Groupe II, Œuvres d'Art modernes, Catalogue générale*, Brussel, Ministère des Sciences et des Arts, 1910, p. 94; VOORTMAN R., *Questionnaire concernant Madame Voortman* [onuitg. vragenlijst] (s.d.).
- ¹³³ N.N., 'Exposition Universelle de Bruxelles' in: *L'Art Moderne*, jg. 30, nr. 13, 22 oktober 1910; p. 340.
- ¹³⁴ M.S., 'Tentoonstelling van nijverheid en kunst' in: *Vooruit*, 18 mei 1916, p. 3.
- ¹³⁵ N.N., Jurylijst 1906 [CSPA, archiefstuk], bewaard in: Gent, Universiteitsbibliotheek, Fonds Vliegende Bladen, VLBL.HFI.C.82, C.082.18: IC112-3, pp. 1 en 3; N.N., Jurylijst 1907 [CSPA, archiefstuk], bewaard in: Gent, Universiteitsbibliotheek, Fonds Vliegende Bladen, VLBL.HFI.C.82, C.082.19: IC112-8, pp. 1 en 3.
- ¹³⁶ W., 'Nécrologie' (1 april 1926), p. 80.
- ¹³⁷ N.N., 'Rouwbrief' [onuitg. brief] (1926).
- ¹³⁸ N.N., 'Mort de Madame Jules Voortman' (17 april 1926), p. 2.
- ¹³⁹ N.N., 'L'Art à Gand' (25 maart 1906), p. 96.
- ¹⁴⁰ N.N., 'Au Cercle Artistique et Littéraire' in: *Gand Artistique*, jg. 1, nr. 5, 1 mei 1922, p. 59.
- ¹⁴¹ DE SMET R., 'Cercle artistique et littéraire' in: *Gand Artistique*, jg.2, Nr.3, 1 maart 1923,

pp. 76-77.

- ¹⁴² VAN DER STIGHELEN K. e.a., *Elck zijn waerom: vrouwelijke kunstenaars in België en Nederland 1500-1950* [tentoonstellingscatalogus], Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, 17 oktober 1999 – 16 januari 2000, Gent, Ludion, 1999, p. 13.
- ¹⁴³ Naar aanleiding van deze tentoonstelling verschenen in mei 2003 enkele artikels over de kunstenaar en haar omgeving in *De Hoogstraatse Maand*: ‘Een leven in artistieke kringen – Clara Voortman, een dame ven stand’ (Horsten F.), ‘De ontginning van de gronden – Het verhaal van ooggetuigen’ (Horsten F.) en ‘Kind aan huis bij zes generaties Voortman’ (J.A.F.).
- ¹⁴⁴ THOBEN P., *Tussen de boeren op het platteland. Het boerenleven als thema voor kunstschilders en fotografen* [tentoonstellingscatalogus], Eindhoven, Museum Kempenland, 12 juli 2003 – 9 november 2003, pp. 8 en 108-110.
- ¹⁴⁵ CREUSEN A., *Femmes artistes en Belgique: XIXe et début XXe siècle* [onuitg. doctoraatsverhandeling], Luik, ULg, Fac. Letteren, 2003, p. 111.
-